

Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників

Уточняється психологічне содержание категорій духовності, духовних цінностей, определяються етапи духовного розвитку личности. Актуалізується проблема психологічної діагностики ціннісних орієнтацій учащихся старших классов и предлагается авторская методика діагностики сформованности духовних цінностей старшекласників «Исполнение желаний».

Ключевые слова: духовность, духовное развитие, развитие сознания личности, ціннісна орієнтація, духовные ценности старшекласників, психологічна діагностика.

Уточнюється психологічний зміст категорій духовності, духовних цінностей, визначаються етапи духовного розвитку особистості. Актуалізується проблема психологічної діагностики ціннісних орієнтацій учнів старших класів та пропонується авторська методика діагностики сформованості духовних цінностей старшокласників «Здійснення бажань».

Ключові слова: духовність, духовний розвиток, розвиток свідомості особистості, ціннісна орієнтація, духовні цінності старшокласників, психологічна діагностика.

Духовне відродження України, оновлення системи державної освіти ставить перед сучасною психологією та педагогікою задачу формування високодуховної гармонійно розвиненої особистості. Діяльність шкільної психологічної служби в даному напрямі має спиратись на певні закономірності духовного становлення школярів. Незважаючи на значущість даної проблеми, рівень її психолого-педагогічного дослідження та науково-методичного обґрунтування на рівні діяльності шкільної психологічної служби недостатній.

Насамперед, необхідно конкретизувати психологічний зміст понять духовності, духовних цінностей, окреслити етапи духовного зростання особистості та створити діагностичний інструментарій, який дозволяв би шкільному психологу визначати сформованість духовного світу учнів. Числені спостереження, статистичні дані підтверджують той факт, що традиційний психолого-педагогічний процес має спрямованість, переважно, на розвиток інтелектуальних здібностей школярів. Такий розвиток відбувається нерідко за рахунок ігнорування потреб розвитку інших, не менш важливих сфер особистості. Безперечно, між психологічними ознаками людини високодуховної та людини високоінтелектуальної існують суттєві відмінності, на що вказували Г.Сковорода [13], Е.Шпрангер [14], С.Гроф [6] та ін. Як наслідок, орієнтація системи освіти на підвищення суто інтелектуальних

здібностей школярів буде призводити до одного результату, а орієнтація на підвищення їх духовного рівня - до іншого. Високоінтелектуальна людина може бути егоїстичною і застосовувати набуті знання та вміння на шкоду іншим. Для прикладу звернемося до висококваліфікованих винахідників комп'ютерних вірусів, які поширюються з такою ж швидкістю, як комп'ютерне програмне забезпечення.

На відміну цьому високодуховна людина характеризується спрямованістю на загальне благо, прагненням до гармонії. У народних традиціях високодуховною вважалася людина мудра, чесна, здатна прийти на допомогу. Така людина усвідомлює свою причетність до всього, що у світі відбувається. Отже духовність людини прямим чином співвідноситься з рівнем її свідомості. Таким чином можемо визначити духовність, як *специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття і обумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання і самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманістичної поведінки.*

Специфічність такої особистісної якості як духовність полягає, зокрема, в тому, що духовність сутнісно відрізняє людину від тваринного світу, яким керують біологічні інстинкти (інстинкт самозбереження, продовження роду). На відміну цьому, високодуховна людина піклується не тільки про себе, свою сім'ю чи націю, але свідомо спрямовує зусилля на досягнення добробуту всіх живих істот. Отже людське "я", обмежене егоцентризмом, розширюється до сприйняття всіх явищ Буття. Тобто духовний розвиток є процесом розширення свідомості особистості.

Рушійними силами в цьому процесі виступає прагнення до усунення протиріччя між існуючим рівнем гармонії (у внутрішньому та зовнішньому світі) і рівнем гармонії, що суб'єктивно визначений як ідеальний. Досягнення цього ідеального рівня (стану) обумовлює спрямованість особистості на самовдосконалення, розширення власних можливостей для принесення максимальної користі всьому Буттю (а значить і собі). Для такої особистості життєво-важливими смислами буття стає самопізнання (самоусвідомлення), пізнання світу, творчість, спрямована як на покращення світу, так і на самопокращення, допомога потребуючим у процесі духовного зростання. Тобто в структурі особистості активізуються перш за все такі компоненти, як спрямованість та самосвідомість, що закріплюється на емоційно-почуттєвому рівні і обумовлює потребу у відповідній діяльності.

Усвідомлення єдності Буття сприяє розумінню взаємозв'язків людства і всіх живих істот, допомагає баченню важливості власної ролі і завдань у єдиному організмі Всесвіту. Одним з прикладів людей, що мали відповідне духовне світосприйняття, був Г.С.Сковорода. Власне переживання подібного стану свідомості філософ описує так: "Вставши рано, пішов я в сад прогулятися. Перше відчуття, яке я сприймав серцем моїм, була якась розв'язаність, свобода, бадьорість, надія з виконанням. Увійшовши в цей настрій духу... відчув я в собі надзвичайний рух, який переповнив мене

незрозумілою силою. Відразу ж якийсь найсолодший потік наповнив душу мою, від якого все нутро моє запалало вогнем, і здавалося, що в жилах моїх полум'яна течія колооберталась. Я почав не ходити, а бігати, неначе мене носило якесь захоплення, не відчуваючи в собі ні рук, ні ніг, але начебто я весь був із вогненної суті... Увесь світ зник переді мною, і одне почуття любові, благонадійності, спокою, вічності оживляло існування моє. Сльози полилися з очей моїх ручаями й розлили якусь розчулену гармонію по всьому моєму єству. Я заглибився в себе, відчув неначе синівське любові переконання, і з того часу присвятив себе синівській покорі духу божому" [13, с.518].

Подібні описи переживання вищих духовних станів можемо знайти у життєописах багатьох святих подвижників (Сергія Радонежського, Франциска Асизського, Серафіма Саровського), науковців, митців, філософів (Марк Аврелій, Піфагор, М.К.Реріх, В.І.Вернадський, К.К.Ціолковський та ін.).

Виходячи з визначення духовності як особистісної якості людини та розглядаючи явище усвідомлення єдності Буття на індивідуальному рівні як результат складного і багатовимірного процесу розширення свідомості особистості, маємо відповісти на питання: що обумовлює прагнення людини до єдності, які етапи процесу розширення свідомості є найважливішими?

Для відповіді на поставлені питання розглянемо деякі психологічні характеристики онтогенезу людини, починаючи з ембріонального періоду. Ще до народження дитина перебуває у стані безсвідомої єдності з організмом матері, а втрачаючи цю єдність у момент народження, надалі прагне до її відновлення на сутнісно новому рівні. Даний процес може бути представлений схематично. На рис. 1.1. зображено 5 визначених нами етапів (рівнів) процесу розширення свідомості людини і відповідної зміни її ціннісних орієнтацій від егоцентризму (1) до самовіддачі, здатності допомагати потребуючим (5) [8, с.76].

Неможливість безпосереднього відновлення дитиною втраченої у момент народження гармонії та єдності з організмом матері активізує в неї інстинкти самозбереження та самовиживання. Л.С. Виготський підтримував думку П'яже про те, що "у новонародженої дитини відсутнє навіть саме примітивне Я, тобто особистість і світогляд, відношення до інших" [3, с.161]. Однак для виживання дитині необхідно відокремити, ствердити власне "Я".

За представленою на рис.1.1 схемою, перша ступінь розвитку свідомості - егоцентризм - характерна для дитини, яка потребує від зовнішнього світу уваги, піклування, любові. Найактуальнішими для неї стають слова: "Я", "Мені", "Я сам". Як відмічає А.І.Зеличенко, стадія зміцнення (кристалізації) "Я" пов'язана з функцією виживання. Кристалізоване "Я" здатне потурбуватися про індивіда, забезпечити йому належні умови для існування, надати

4	4 - рівень загальнолюдських цінностей
3	3 - рівень суспільних, громадянських, національних цінностей
2	2 - рівень сімейних (родинних) цінностей
1	1 - рівень егоцентричних цінностей, самоствердження

Рис. 1. Процес розвитку (розширення) свідомості людини та відповідної зміни її ціннісних орієнтацій.

стабільності його взаєминам із світом. Кристалізоване "Я" - суб"єкт любові" [7, с.146]. Зрозуміло, що егоцентризм і самоствердження є наслідком первинного інстинкту самозбереження, самовиживання. Якщо людина залишається на першому рівні свідомості протягом подальшого життя, її прийнято називати егоїстичною.

У процесі переходу на другий рівень зростає значення турботи про найближчих людей - батьків, рідних. Для другого рівня свідомості пріоритетні цінності та потреби - це цінності і потреби власної сім'ї. Дитина, підрастаючи, бере на себе вирішення сімейних проблем, тобто світогляд розширюється до сімейного кола. При цьому втрачена при народженні єдність реалізується на сімейному рівні. Вислів "добрий сім'янин" співвідноситься саме з цим рівнем.

Подальше розширення світогляду людини сприяє розумінню того факту, що її особисте життя та життя сім'ї тісно пов'язане з життям суспільства, нації, народу, рідного краю. Отже, покращення суспільного життя позитивно відзначиться і на житті сімей, з яких складається суспільство. Завдяки усвідомленню цього факту (що, нажаль, трапляється не завжди) людина "переходить" на третій рівень - до громадської активності, державного патріотизму, національної свідомості. Її не перестають хвилювати сімейні чи особисті цінності, однак у разі потреби людина може відсунути їх на другий план, жервуючи власним заради спільного. Втрачена єдність відновлюється через любов до рідного краю, народу, суспільства.

Наступний, четвертий рівень - це рівень здатності до розуміння кожної людини, незалежно від її національних ознак чи віри (визнання своєї країни, своїх ідей, своєї віри кращими за інших неминує веде до роз'єднання, яке в історії людства нерідко знаходило свій вираз у кривавих війнах, христових походах чи напруженому протистоянні). Прийняття кожної людини як індивідуальності, визнання права кожного на власні переконання, усвідомлення факту, що людство - єдиний взаємопов'язаний організм, в якому кожний виконує свою важливу роль - характеризує рівень загальнолюдських цінностей. Цей рівень свідомості визволяє людину із замкнутого кола "моя - чужа", "друзі - вороги". Основним принципом, що притаманний світогляду четвертого рівня є так зване "золоте правило" І.Христа: не роби іншим того,

чого не хочеш собі. На цьому рівні втрачена єдність реалізується не тільки у сімейних та громадських взаєминах, але й на рівні людства в цілому.

Однак людина не відокремлена від природи, космосу, планетарного життя. Всі космічні процеси безпосередньо впливають на людство, і розуміння та переживання цього факту розширює свідомість до космічного, духовного масштабу. Цей рівень свідомості людини характеризується розумінням, що Всесвіт - теж єдиний організм, а Земля з усіма істотами - його невід'ємна частина. З цього випливає і відповідне відношення до буття, до всіх живих істот як до самого себе. Отже п'ятий рівень реалізує єдність людини з усім організмом Всесвіту.

Таким чином процес розвитку свідомості має певну закономірність: від неусвідомленої єдності з материнським організмом шляхом духовного розвитку людина приходить до свідомої єдності з Організмом Всесвіту, повертаючись до відправної точки власного життя, але на якісно новому рівні. С.Л.Рубінштейн справедливо вважав, що "Свідомість людини... перетворюється... в самосвідомість світу; світ усвідомлює себе через людину" [12, с.19].

Сутнісна відміна між приведеними на рис.1.1 рівнями свідомості полягає у пріоритеті цінностей, у спрямованості прагнень та потреб людини: на першому рівні потреби спрямовуються на себе, незважаючи на запити інших (інстинкт самозбереження), а на п'ятому - людина отримує природну радість і задоволення від самовіддачі, від надання допомоги.

Даний процес є еволюційним розвитком людини. Характеризуючи це явище з біосоціальної точки зору Ч.Шеррингтон зазначає, що "властивий організму з прадавніх часів принцип самозбереження немов би спростовується "новим порядком речей"; нові форми існування відкидають форми, що їм передували; на горизонті з'являються нові моральні цінності. Виникає принцип альтруїзму... Це новий дух, очевидно, в значній мірі відповідає розвитку людини на нашій планеті..." [15, с.26]. С.Гроф в свою чергу вважає, що "духовний розвиток... пробуджує потенційні здатності, підносить свідомість до нового рівня" [6, с.42].

Таким чином, аналізуючи певні психологічні аспекти природи духовності та розглядаючи специфіку процесу розширення свідомості і відповідної зміни ціннісних орієнтацій людини, можемо зробити такі висновки:

а) процес духовного розвитку безпосередньо пов'язаний з процесом розширення свідомості особистості;

б) рушійними силами цього процесу є прагнення особистості до гармонії і єдності з Буттям (Всесвітом);

в) духовність відзеркалюється у моральній, когнітивній, естетичній та творчій спрямованості особистості.

Своєрідним пробним каменем духовної спрямованості особистості є її ціннісна орієнтація. За існуючими філософськими визначеннями під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією

сукупністю його переживань та які відмежовують важливе, суттєве для даної людини від несуттєвого. У зв'язку з цим, Б.Бітінас відокремлює три системи цінностей, кожна з яких може бути покладена в основу виховання [1, с.16]:

1. Система трансцендентних цінностей;
2. Система соціоцентричних цінностей;
3. Система антропоцентричних цінностей.

Спираючись на систему трансцендентних цінностей, виховання націлюється на наближення вихованця до абсолютної цінності - вищої Сутності. Зміст виховання включає в себе такі цінності як душа, безсмертя, віра, любов, надія, покаяння і т.д. "Земні" цінності при цьому не відкидаються, але розглядаються як тимчасові, не здатні привести до справжнього щастя. Разом з цим "земні" цінності входять до змісту виховання як необхідні на шляху до вищих цінностей. Слабкою стороною цього підходу до виховання дослідник вважає перенесення вищих цінностей до післясмертного існування, завдяки чому припиняється значення підготовки вихованця до реального земного життя. За схемою 1.1 система орієнтована переважно на 5-й рівень свідомості.

Спираючись на систему соціоцентричних цінностей, теорія виховання розглядає людство в цілому, як найвищу цінність, а виховання, спрямоване на формування позитивного відношення вихованців до великих та малих груп людей, що об'єднанні ознаками статі, національності, соціального положення і т.д. Базові цінності - свобода, рівність, братерство, труд, мир, творчість, гуманність, згода і т.д. Основні протиріччя бачаться між егоїзмом та альтруїзмом, а готовність особистості до самопожертви заради блага інших людей, сім'ї, нації, суспільства вважається критерієм його вихованості. Ця постійна готовність до самопожертви є одночасно і слабким місцем системи виховання, бо потребує від особистості жити у постійній духовній напруженості. За схемою 1.1 система орієнтована на 3-й та 4-й рівні свідомості.

Виховання, яке базується на антропоцентричних цінностях спрямоване на піднесення індивідуальності особистості в структурі людських цінностей: вважається, що суспільство, в якому кожний член розвивається на самопрояві та розвитку власної сутності, є гарантом загального блага. Базові цінності виховання - самореалізація, автономність, задоволення, користь, відвертість, індивідуальність. Слабким місцем даного виховання є постійна загроза трансформації вищої цінності в елементарний егоїзм (1-й рівень свідомості).

Таким чином всі три представлені системи цінностей спрямовані на розширення свідомості вихованця з 1-го до 5-го рівнів. Разом з цим, кожний наступний рівень ціннісної орієнтації (мал.1) не відкидає надбання першого, а використовує їх як необхідний фундамент подальшого ціннісного розвитку особистості. Хоча духовні цінності акумулюються у найбільшій мірі на 5-му рівні свідомості, вони, однак складають найвищий ціннісний потенціал всіх попередніх рівнів. Тому обрана система виховання має гармонійно поєднати у собі антропоцентричне, соціоцентричне та трансцендентне у їх вищих проявах,

а вищими проявами кожного з рівней свідомості (рис.1.1) є цінності самовіддачі, служіння, тобто духовні цінності. С.У.Гончаренко дає їм таке визначення: “духовні цінності - витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури” [5, с.106].

Конкретизуючи духовні цінності, С.Гроф включає до їх складу етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні та альтруїстичні [6, с.42]. Слід зауважити, що гуманістичні цінності дуже близькі за своєю сутністю з альтруїстичними, а героїзм може знаходити прояв у продукуванні всіх інших цінностей у повсякденному житті. Оскільки духовність обумовлює моральну, когнітивну, естетичну та творчу спрямованість особистості, духовні цінності мають охоплювати сфери моральності, пізнання творчості людини, відображати специфіку її діяльності та поведінки. Тому доцільно розглядати шість компонентів духовних цінностей: *цінності естетичні, гуманістичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості*. При цьому психолого-педагогічні аспекти духовних цінностей - це особистісні якості високодуховної людини, які спонукають, регулюють високодуховні вчинки, поведінку, є предметом її розвитку і саморозвитку, підготовки до нових вершинних досягнень - як суб'єктивних, для себе, так і об'єктивних, для людства.

Використовуючи уточнені поняття духовності, духовних цінностей розглянемо психологічні умови формування духовного світу у старшокласників. Очевидно, що здійснення процесу формування духовних цінностей у старшокласників має враховувати їх вікові особливості та ціннісну сприйнятливність.

Психологічний зміст юності пов'язаний з розвитком самосвідомості. Для цієї вікової категорії характерним є процес активного становлення особистості, прагнення до смислового спілкування, особистісне і професійне самовизначення. У віковий період 17-19 років, з одного боку зростають інтелектуальні здібності дітей, а з іншого - усвідомлюється потреба у чіткій ціннісній орієнтації, у розвитку свідомості. Учні намагаються простежити причини соціальних явищ, пізнати закони природи.

За статистичними даними, найбільша кількість самогубств припадає саме на вік 18-19 років. За висловом А.Ц.Гармаєва "всі попередні стереотипи розпливаються, перестають бути твердими і незрозуміло тепер, що є цінністю для юнака чи дівчини"[4, с.33]. Однією з головних причин критичності цього періоду є несформованість ціннісно-смислової сфери особистості.

Сучасні дослідження підтверджують той факт, що проблемі діагностики та розвитку духовних ціннісних орієнтацій школярів у навчальних закладах приділяється недостатньо уваги [7]. Разом з цим одним з основних завдань шкільної психологічної служби є створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості, зокрема її духовного світу.

На практиці класний керівник, психолог нерідко спостерігає таку закономірність: для одних учнів духовні цінності та ідеали здаються життєво-необхідними, а для інших мають мінімальну значущість. Вагомим фактором,

від якого залежить ціннісна сприйнятливості особистості є рівень її свідомості та відповідної ціннісної орієнтації. Очевидно, що для людини, в поведінці якої домінує егоцентризм (1 рівень на рис.1.1), наступним кроком до самовіддачі буде прийняття сімейних цінностей, як особистих. Для такої людини патріотичні заклики, загальнолюдські ідеї та ідеали не матимуть особистої цінності і отже не будуть сприйматися як актуальні.

У свою чергу для учня, який віддає перевагу сімейним цінностям (2-й рівень за рис.1.1) участь у громадському житті стає "найближчою зоною" подальшого розвитку свідомості. Вказана поетапність може не бути абсолютною для будь-якої особистості, але вона багато в чому пояснює феномен ціннісної сприйнятливості.

Оскільки сприйняття цінностей відбувається по чергово, рівень за рівнем, процес формування цінностей теж потребує поетапного підходу. Визначена поетапність формування ціннісних орієнтацій школярів близька за своєю сутністю із поетапністю засвоєння знань, залежно від зон найближчого розвитку, визначених В.С.Виготським. Аналогічно процесу засвоєння знань, формування цінностей теж може здійснюватися з випередженням на основі вже досягнутого попереднього ціннісного рівня. Так, для рівня сімейних цінностей зоною найближчого розвитку будуть цінності національного, громадянського характеру; для рівня громадянських цінностей - загальнолюдські цінності, для загальнолюдських, відповідно, буттєві цінності.

Як вказувалося раніше, духовні цінності (екологічні, гуманістичні, естетичні, цінності самопізнання, самовдосконалення та самореалізації) притаманні кожному з названих рівнів. Тому в методичному плані найбільш успішним процес розвитку духовних ціннісних орієнтацій старшокласників буде тоді, коли психолог у процесі роботи спиратиметься на вже досягнутий учнем рівень ціннісної орієнтації і буде допомагати школяру наблизитися до цінностей наступного рівня. Для здійснення вказаної задачі необхідне доповнення існуючих психодіагностичних методів виявлення ціннісних орієнтацій у старшокласників засобами виявлення сформованості духовних цінностей особистості.

При побудові психодіагностичних методик визначення ціннісних орієнтацій особистості типовим є підхід, коли школярам пропонується список понять, з яких необхідно визначити пріоритетні. Наприклад, американська шкільна служба "гайденс" пропонує підліткам такий список цінностей: зовнішність; чесність; успіх; освіта; сімейна відповідальність; престиж; свобода; законслухняність; власність; влада; здоров'я; рівність; гроші; творчість; любов. Зробивши вибір учні складають план дій, які необхідні для досягнення мети [2, с.49].

Недоліком даного підходу можна вважати досить вузький спектр цінностей, у якому не кожен учень може віднайти суб'єктивно важливу життєву цінність. З іншого боку значне розширення списку вимагає значного збільшення часу проведення діагностичної процедури, що не завжди припустимо, оскільки необхідною умовою при цьому є врахування стану

здоров'я школярів, їх можливостей до тривалості проведення процесу діагностування. У зв'язку з цим слід зауважити, що за даними Міністерства охорони здоров'я України сучасні учні швидко втомлюються, учбова діяльність у більшості з них викликає психічне перевантаження. Зважаючи на це, практичний психолог має або проводити психодіагностику у кілька етапів, або користуватися методиками, проведення яких потребує близько 30 - 40 хвилин.

Недоліком першого варіанту, який яскраво проявляється на практиці, є згасання інтересу учнів до самого процесу діагностування. У другому варіанті, коли психолог обирає методику, яка не потребує великої кількості часу, отримані результати можуть мати недостатню валідність. Щоб запобігти цьому явищу, при виборі методики слід використовувати таку, що має теоретично обґрунтований ціннісний фундамент. Методика повинна спиратися на еталонну ціннісну шкалу, відносно якої будуть розглядатися результати дослідження. Такою шкалою можуть служити визначені нами етапи (рівні) розширення свідомості і, відповідно, зміни ціннісної орієнтації людини (див. рис. 1.1).

Кожному з названих рівнів притаманні свої цінності і вибір старшокласниками цінностей певного рівня може бути показником спрямованості їх ціннісної орієнтації. Для подальшої розробки психодіагностичної методики необхідно конкретизувати цінності, притаманні кожному з приведених рівнів.

Для рівня егоцентричних цінностей домінантними цінностями будуть: різноманітні задоволення, популярність та визнання таланту іншими, влада та впливовість, особиста безпека та ін.

Для рівня сімейних цінностей вагомою буде орієнтація на сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість та слухняних дітей.

Серед домінантних національних та громадянських цінностей можна виокремити такі: соціальна справедливість, порядок у країні, порозуміння між громадянами, добробут країни.

Серед загальнолюдських, духовних цінностей відокремимо такі як вірність, доброзичливість, допомога потребуючим та гармонія з природою.

Як приклад побудови психодіагностичних методик, заснованих на вказаних принципах, розглянемо авторську методику "Здійснення бажань". Під час її проведення психолог знайомить школярів з інструкцією і пропонує учням визначити пріоритетні цінності у поданому списку, переписавши їх до зошита та пронумерувавши відповідним чином. В процесі обробки отриманих даних визначається, яке місце в загальній системі цінностей особистості посідають саме духовні цінності. Визначення рейтингу запропонованих цінностей допомагає ціннісному самовизначенню школярів і може служити поштовхом для процесу подальшого формування духовних цінностей у старшокласників.

Методика виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників

"ЗДІЙСНЕННЯ БАЖАНЬ"

Інструкція для учасників.

Уявіть себе на березі моря. Навколо Вас теплий пісок, ласкаве сонце, шелест хвиль...

Ось темна крапка з'явилася на горизонті. Вона наближається до Вас. Що це? Ви придивляєтесь і бачите, що це стародавній глечик!

Ви берете його в руки, уважно розглядаєте невідомі знаки та літери і, нарешті, зважуєтесь відкрити...

Разом з шипінням та їдким димом із глечика з'являється справжнісінький джин (не дуже великий, приємної зовнішності).

- Я віддядчу тобі за своє звільнення - каже він. - Я зроблю твоє життя таким, яке ти собі бажаєш! Я здійснию всі твої бажання, але тільки оптом: ось список життєвих цінностей - і він подає вам аркуш паперу. Тобі потрібно тільки пронумерувати їх за порядком зменшення. Все те, що опиниться на перших місцях буде грати головну роль у твоєму житті. Що ж стосується останніх номерів за списком - то у мене склероз і я навряд-чи згадаю про них...

Список життєвих цінностей

- різноманітні задоволення;
- сімейний добробут;
- соціальна справедливість;
- вірність;
- визнання та популярність;
- вигідний шлюб;
- порядок у країні;
- доброзичливість;
- влада та впливовість;
- слухняні діти у сім'ї;
- порозуміння між громадянами;
- допомога потребуючим;
- особиста безпека;
- спокійна старість;
- добробут країни;
- гармонія з природою.

Обробка результатів. Для обробки отриманих даних скористуємося таблицею 1, де структуровані цінності, притаманні окремим рівням свідомості.

Таблиця 1

Цінності, притаманні відокремленим рівням свідомості.

Індивідуалістичні цінності (споживання)	Сімейні цінності	Соціальні цінності	Духовні цінності (самовіддачі)
різноманітні задоволення	сімейний добробут	соціальна справедливість	вірність
популярність та	вигідний шлюб	порядок у країні	доброзичливість

визнання			
влада та впливовість	слухняні діти в сім'ї	порозуміння між громадянами	допомога потребуючим
особиста безпека	спокійна старість	добробут країни	гармонія з природою

Оскільки в ідеальному випадку для демократичної країни типовим є поєднання національних цінностей із загальнолюдськими, то у приведеній таблиці вони поєднані в єдину групу соціальних цінностей. У підгрупу духовних цінностей включено вищі цінності кожного рівня, які поєднуються у свідомості і ціннісній орієнтації 5-го умовно визначеного нами рівня.

Отримавши анкети учнів, психолог виявляє, яке місце у загальному списку учня посідають цінності духовні, а яке - цінності самоствердження та цінності інших рівнів, що дає певну картину ціннісної орієнтації школяра. Отримані дані можна занести до картки індивідуального розвитку школяра і на основі її даних здійснювати консультативну роботу з учнем, його вчителями та батьками. Якщо методика проводиться з цілим класом, отримані дані доцільно занести до таблиці за зразком, наведеним у фрагменті табл.2.

Таблиця 2

Значущість духовних цінностей для учнів 6-г (10) класу гімназії №153 до та після проведення психологічного колегіуму, визначена за допомогою методики "Здійснення бажань".

Ініці- али учнів (20 осіб)	Духовні цінності								Сумарне місце за значенням	
	Вірність		Доброзич- ливість		Допомога потребую- чим		Гармонія з природою		до вив- чення	після вив- чення
	до	після	до	після	до	після	до	після	курсу	курсу
Б.М.	12	11	15	12	8	8	14	13	49	44
В.Ю.	6	6	9	3	13	14	12	12	40	35
Г.А.	2	5	12	1	11	11	4	4	29	21
Д.А.	11	11	1	1	13	14	14	6	39	32
І.О.	12	5	4	2	14	14	13	13	43	34
.
.
Сумарне місце духовних цінностей по класу в цілому									531	451
Підвищення рейтингу духовних цінностей, (одиниць)									+80	

В представленій таблиці перша колонка цифр відповідає значущості вказаних у заголовку таблиці духовних цінностей, визначеній учнями на початку року. Друга колонка цифр була занесена наприкінці року після проведення в гімназії психологічного колегіуму, до складу якого входив

спецкурс “Психологія духовного розвитку”. Так, для учениці Б.М. рейтинг духовних цінностей напочатку та наприкінці року підвищився на 5 одиниць ($49-44=5$), а для класу вцілому - на 80 одиниць. За нашими експериментальними даними у контрольному класі, де психологічний колегіум не проводився цей показник становив всього 5 одиниць.

За допомогою представленої форми таблиці легко порівнювати динаміку ціннісного розвитку як кожного окремого учня, так і учнів поміж собою. Надалі таке порівняння може відбуватися і поміж різними класами, школами з метою виявлення духовно обдарованої молоді.

Після проведення анкетування доцільно ознайомити учнів із закономірностями розвитку свідомості і, таким чином, кожен із школярів ще до обробки результатів зможе співставити цінності, яким він віддав перевагу з приведеною схемою і разом з психологом накреслити шляхи власного удосконалення та визначити способи досягнення життєвої мети.

Елементи гри, що використані у методиці, покращують емоційний стан учнів, а активізація просторового мислення (використання епізодів з морем, літнім сонцем) викликає асоціації відпочинку, що в значній мірі нейтралізує психічне навантаження від учбової діяльності.

Представлена методика була апробована у київських школах №60, 221, гімназіях № 48, 153, Палаці творчості дітей та юнацтва Залізничного району м.Києва, де показала ефективність і отримала позитивні оцінки як педагогів, так і учнів.

У ході побудови психодіагностичних методик для виявлення сформованості духовних цінностей можна також використовувати підхід, заснований на визначенні переваги, що віддають старшокласники певним особистостям, творам мистецтва тощо. При цьому особистісні приклади мають бути досить відомими школярам, щоб учні мали чітке уявлення про їх ціннісну орієнтацію.

Для більш точного визначення рівня сформованості духовних цінностей у старшокласників психолог має використовувати більш складні методики, в яких самовизначення учня доповнюється соціометричними даними однокласників, батьків, вчителів. На таких принципах побудована, зокрема, авторська методика комплексної оцінки гармонійного розвитку школярів [9], [10], однак її застосування потребує чималих зусиль не тільки від психологічної служби, але й всього педагогічного колективу школи.

Діагностика духовних ціннісних орієнтацій старшокласників складає психологічну основу для подальшого психолого-педагогічного забезпечення процесу духовного розвитку школярів.

Література

1. Битинас Б. Процесс воспитания. Приобщение к ценностям.-Вильнюс, 1995. - 72 с.

2. Веселова В.В. Билет в будущее. - М.: Знание, 1990. - 80 с. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология"; №1).
3. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка. Психология личности. Тексты. - М.: 1982 - С.161 - 165.
4. Гармаев А.Ц. Этапы нравственного становления ребенка. - М.: Центр межнационального и сравнительного образования, 1991. - 145 с.
5. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. - Київ: Либідь, 1997. - 376 с.
6. Гроф, Станислав. Духовный кризис: Статьи и исследования. - М., 1995. - 255 с.
7. Зеличенко А.И. Психология духовности. - М.: Изд-во Трансперсонального Института, 1996 г. - 400 с.
8. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1996. - 164 с.
9. Помиткін Е.О. Комплексна оцінка гармонійного розвитку учнів в управлінні навчально-виховним процесом // Освіта і управління. - 1997. - Том 1. - №4. - С.68-72.
10. Помиткін Е.О. Сучасні підходи до комплексної оцінки гармонійного розвитку учнів // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. - К.: ІЗМН, 1997. - Вип.19, С.34 - 51.
11. Родыгин Е.Р., Шестюк А.Я. Гуманистическая психология: теория и способы практического использования. - Киев: Институт психологии АПН Украины, 1994. - 50 с.
12. Роменець В.А. Історія психології епохи Просвітництва. - К.: Вища шк., 1993. - 567 с.
13. Сковорода Г. Твори. В 2 т. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
14. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии. М., Изд-во Моск. ун-та, 1982.
15. Шеррингтон Ч. Интегративная деятельность нервной системы. Л.: Наука, 1966.